

РЕЦЕНЗІЇ

Станіслав Гусарєв

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
перший проректор Національної академії внутрішніх справ
(Київ, Україна)
teorija06@gmail.com

ПРАВО І ПРОГРЕС: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ*

Нещодавно світ побачила колективна монографія за загальною редакцією Н. Оніщенко “Право і прогрес: запити громадянського суспільства”. У дослідженні взяли участь українські правознавці Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, зокрема: академік Ю. Шемшученко, докторка юридичних наук Н. Оніщенко, докторка юридичних наук Н. Пархоменко, докторка юридичних наук С. Бобровник, докторка юридичних наук Л. Макаренко, кандидатка юридичних наук Т. Тараконич, кандидат юридичних наук О. Богініч, кандидатка юридичних наук О. Львова, кандидат юридичних наук С. Сунегін та ін.

У монографічному дослідженні зосереджується увага на вивченні теоретико-правових проблем забезпечення правового прогресу як основної передумови реформування багатьох сфер життєдіяльності, соціальних перетворень, демократичних зрушень тощо. Зокрема, всебічно осмислюються сучасні реалії багатоманітної правової дійсності, її цивілізаційні та соціокультурні складові.

Актуальність праці зумовлена тим, що сучасна правова реальність в Україні виявила кризу моралі, правосвідомості та поваги до права, що в підсумку призвело до втрати з боку суспільства поваги та довіри до влади й закону; пов’язана зі зміною ціннісних орієнтацій у нинішньому світі у зв’язку з переходом до нових суспільно-економічних і політичних формоутворень. Ще менше визначеним є питання про роль правових і моральних норм та цінностей у юридичних науках, що претендують на об’єктивність і ціннісну нейтральність. Таке становище потребує всеосяжної трансформації правової теорії, за допомогою якої можна

* Рецензія на колективну монографію: Н Оніщенко (за ред), *Право і прогрес: запити громадянського суспільства* (Наукова думка 2020).

було б проаналізувати названі процеси. Найважливішою при цьому постає проблема обґрунтування саме взаємозв'язку права та суспільного прогресу. Водночас на сучасному етапі спостерігається брак наукових досліджень з окресленої проблематики.

З огляду на це автори монографії дають відповіді на поставлені виклики, у зв'язку з чим вбачається потреба дослідження права як об'єкта реформування, здатного до впровадження прогресивних змін в умовах, що склалися. Адже саме дієве право сприяє відчуттю захищеності кожним, гарантованості прав і законних інтересів, протистояння сваволі у процесі упорядкування суспільних відносин, безсумнівної дії механізмів впровадження правового порядку в усіх сферах суспільного життя, гарантування та забезпечення системи безпеки, пов'язаної із соціальною діяльністю, особливо тією, що несе потенційну загрозу життєво важливим інтересам особи, суспільства та держави. Саме право, яке спроможне зняти соціальну напругу та уникнути гострих соціальних конфліктів, є прогресивним. Якщо ж право не виконує цих завдань, то неминуче настають регресивні процеси і зміни.

Отже, правовий прогрес, його взаємозв'язок і взаємозалежність з іншими чинниками соціального розвитку загалом належать до найактуальніших проблем, що стоять на порядку денному сучасної юриспруденції.

Для вирішення поставлених завдань учені – автори цієї монографії, обрали такі напрями дослідження, які комплексно, у теоретичному і практичному вимірах, можуть представити певну стратегію для прогресивного розвитку права. Серед них такі: аналіз ідеологічних чинників прогресу та регресу права (зокрема правова культура і мораль), проблеми компромісу і конфлікту, дослідження правового регулювання, правової стратегії та правової реформи як інструментів конституціоналізації правового порядку, вплив сили права на його прогрес та інші чинники правового прогресу.

Перший розділ рецензованої монографічної праці відкриває двері до усвідомлення здатності права до прогресивних змін.

Як влучно зазначає Н. Оніщенко, 'національне право в нашій державі протягом тривалого часу суттєво відрізнялося від права європейських країн, перш за все своїм "духом", своєю ідеологією; у країнах Європи воно спрямоване на забезпечення прав та інтересів людини, у нас тривалий час – на забезпечення потреб держави, державного управління, державного апарату і його чиновників. Звісно, таке право навряд чи було актуальним для життя пересічної людини. Тому з метою вдосконалення правотворчості в Україні, адаптації законів та інших правових актів до європейського законодавства слід розробити відповідні правові засоби.

Це – поліпшити порядок розроблення, прийняття й реалізації нормативної продукції; виробити єдині правила адаптації правових норм до європейського законодавства. Правові засоби мають включати такі організаційно-правові, економічні та фінансові заходи: порівняльно-правовий аналіз відповідності національного права європейському законодавству та його ефективності; планування нормотворчої роботи; єдиний порядок розроблення, прийняття й реалізації правових актів; внутрішню та зовнішню правову експертизу щодо відповідності проєктів нормативно-правових актів чинному національному та європейському законодавству; наявність фахівців, здатних підготувати нормативні акти з урахуванням встановлених вимог; інтегральну єдність у процесі адаптації смислової єдності національного права з європейським законодавством тощо' (с. 9).

Досліджуючи моральні засади правового прогресу, підкреслюється, що в реаліях сьогодення посилюються відповідні кризові явища і процеси, які нерідко здатні зруйнувати ефект від запровадження тих чи інших, здавалося б, прогресивних змін і новацій. Якісний, реальний правовий прогрес, як і будь-яка інша форма або різновид соціального прогресу, може розвиватися лише на міцному фундаменті морального, духовного оновлення особистості, у свідомості та волі якої замикаються будь-які соціонормативні конструкції, зокрема й правові. Саме моральний прогрес забезпечує формування у кожної особистості глибокого внутрішнього переконання у необхідності належним чином реалізовувати правові приписи з метою досягнення справжньої єдності соціального буття, втілення якого, зі свого боку, є запорукою ефективного здійснення будь-яких індивідуальних прав і свобод (с. 128–129).

Зокрема, новизною відрізняється вектор дослідження ідеологічних чинників прогресу і регресу права. Так, О. Львова серед ідеологічних факторів прогресу права називає такі: а) визнання цінності природного права як ідеального і його верховенства (зокрема й інших соціальних регуляторів над законодавством) над законом; б) усвідомлення суб'єктами правотворчості позадержавного характеру природного права і з'ясування його сутності та застосовуваності у конкретному суспільстві; в) людиноцентричність і суспільне благо як мета правотворчості; г) визнання моральності, справедливості, розумності й об'єктивності критеріями оцінки правового закону з метою найдосконалішого забезпечення та гарантування прав і свобод людини.

Ідеологічними факторами регресу права і, відповідно, прав та свобод людини, є такі: а) знецінення об'єктивного характеру природного права та людини як соціальної цінності; б) диктатура та зловживання владою;

в) розуміння права лише як формалізованого виразу державних велінь; г) державо- та політикоцентричність законодавства; г) відсутність чітких правових меж і моральних критеріїв у процесі лібералізації законодавства (с. 72–73).

Безперечним, таким чином, є зв'язок між ідеологічними чинниками суспільно-правового розвитку, ефективністю законодавства (правотворчістю) і станом суспільного та державного життя.

У цьому контексті наголошується на таких явищах, як правовий конфлікт і правовий компроміс, які є соціально значущою та правовою поведінкою, яка зумовлює поживлення відносин у сфері правотворчості та стимулює перебіг процесу розроблення і прийняття нових норм права. З цього приводу С. Бобровник зазначає, що 'ефективний правовий компроміс покликаний упорядкувати негативний вплив самого стану конфліктогенності у сфері правотворчості. Такий компроміс можливий лише в правовій, демократичній державі з високим рівнем політичної культури суб'єктів правотворчості та прогресивним розвитком' (с. 193).

У другому розділі монографічної праці "Право і прогрес: практичні детермінанти" розкривається практико-прикладний аспект дослідження, порушуються його ключові проблеми. Зокрема, зауважується, що сучасна ситуація у правовій сфері (стану конституціоналізації права) характеризується такими негативними рисами: відсутність раціонально обґрунтованої правової політики, системності рішень державної влади; відсутність оптимальних економічних і політичних умов для розвитку правової системи загалом та окремих її елементів; низький рівень правосвідомості суб'єктів права та їх негативне ставлення до чинного законодавства; консерватизм та інертність усіх суб'єктів правової системи. Всі ці обставини слугують серйозним гальмом правового прогресу (с. 211–212).

Отже, сьогочасний стан українського законодавства, незважаючи на окремі спроби його модернізації, потребує поліпшення, про що свідчить чимало невирішених і нині проблем, серед яких: відсутність нормативно закріплених стандартів, що визначають якісний рівень пропрацьованості законопроекту; неточність нормативно визначених термінів і понять, що дає можливість їх довільно тлумачити на практиці; відсутність у більшості законодавчих актів детально випсаного механізму їхньої реалізації, що є однією з причин їх неефективної реалізації та ін.

Проведений аналіз ефективності сучасного позитивного права в реальних умовах українського державотворення дав змогу сформулювати висновок, що цей процес повинен виражатися у тому, що 'визначальне покликання позитивного права полягає в необхідності прийняти в себе зміст природного права, розгорнення його у вигляді низки пра-

вил зовнішньої поведінки, пристосованих до умов даного життя і потреб конкретного часу, надання цим правилам смислової форми та словесного закріплення, а далі, проникнення у свідомість та волю людини в якості авторитетного зв'язуючого веління, яке можна окреслити формулою “позитивне право – форма вираження та підтримки природного права” (с. 276).

Розглядаючи вплив права сили на його прогрес, відзначається еволюція від права сили до права формальної рівності, а від права формальної рівності – до цивілізаційного права, яке вже у певних випадках враховує особливості контрагента у правових зв'язках, а тому вже є більш справедливим. Отже, як пише О. Богініч, ‘можна спостерігати поступове, принаймні у публічно-правовій сфері, зближення правових норм з нормами моралі та релігійними нормами, олюднення права. Це дуже важливий процес у трансформації права. Тобто, сучасними напрямками розвитку правових систем світу повинні виступити принципи відмови від зловживання правом сили, врахування їх у певних випадках при правовому регулюванні суспільних відносин’ (с. 329–330).

Серед чинників, що опосередковано визначають формування і розвиток права, автори не минають такі, як ‘матеріальні умови життя суспільства, зумовлені рівнем розвитку ринкових відносин, правовим режимом власності, свободою підприємництва, так званими економічними чинниками. На жаль, органи державної влади не завжди враховують у правотворчій діяльності економічні потреби, які впливають на рівень життя людей, зумовлюють їх правові інтереси та потреби; фінансові можливості і т. ін.’ (с. 345).

Окрім зазначеного, проведене монографічне дослідження дало змогу розглянути та обґрунтувати поняття прогресу у праві, який необхідно розглядати як розвиток права в напрямі забезпечення цілісності його змісту, досягнення правопорядку, встановлення режиму законності та верховенства права, забезпечення прав і свобод людини; безпосередній зв'язок стану правового регулювання та правового прогресу з політичними процесами, які відбуваються у суспільстві та шляхи їхньої ефективності; чинники правового прогресу, серед яких важливу роль займають правова культура, правова свідомість, правова ідеологія суб'єктів суспільних відносин, які визначають правову складову ментальності суспільства, тощо.

Слід констатувати, що означена проблематика не лише не є вичерпною, а й потребує подальших наукових пошуків та розроблення практичних шляхів впровадження у політику держави. Зокрема, за результатами

дослідження автори надали чисельні наукові висновки та пропозиції до законодавства до відповідних державних органів.

Одержані під час проведеного наукового дослідження результати можуть бути використані, зокрема, у: діяльності науково-дослідних установ, органів державної влади та місцевого самоврядування; процесі нормотворчої та законодавчої діяльності державних органів; процесі підготовки фахівців-правознавців під час викладання курсів із загальної теорії держави і права та конституційного права; спецкурсів із прав людини і громадянина.

Право і прогрес: запити громадянського суспільства: колективна монографія / за заг. ред. Н. Оніщенко. Київ: Наукова думка, НАН України, 2020. 367 с.

У монографії зосереджено увагу на розгляді таких феноменів, як право і прогрес. Окремий вектор присвячений актуальності права та його ролі в процесах право-державозмін. Певна увага приділена питанням теоретико-методологічних засад правової культури і правового прогресу, ідеологічним чинникам прогресу та шляхам подолання регресивних явищ. Акцентована роль громадянського суспільства в процесах правових регресивних змін.

Монографія розрахована на широке коло читачів, серед яких: науковці, політики, юристи-практики, докторанти, аспіранти, широкий загал громадянського суспільства.

ПРАВО УКРАЇНИ • 2020 • № 8 • 286-291